

UDK 364.271:176
176:364.271
Pregledni članak
Primljeno 23. 9. 2012.
Prihvaćeno 24. 4. 2013.

Nasilje i seksualnost: prilog raspravi o pojavnosti i podrijetlu elemenata spolnosti u agresivnom ponašanju

Amir Muzur*, Iva Rinčić**, Mirko Štifanić***

Sažetak

Rad obnavlja raspravu o korijenima agresivnosti i nasilja, posvećujući osobitu pažnju elementima seksualnosti koje se otkrivju u ovim pojavama. Interferencija agresije i spolnosti raširena je i dobro poznata, a očituje se na više razina: pri silovanju, sadizmu, ekshibicionizmu, psovka s (najčešće) naglašenim elementima spolnosti i na druge načine. Autori članka razmatraju fenomen verbalnoga nasilja, uključujući njegove lingvističke i socio-kulturološke aspekte, kao i šire dileme testostéronske podloge agresivnosti, povezanosti nasilja i prirodnog odnosa među spolovima te drugo.

Ključne riječi: agresivnost, nasilje, psovka, seksualnost, silovanje

Uvod

Kada je u jednim dnevnim novinama potkraj 1990-ih objavljena vijest da je neki mladić sa skupinom prijatelja napao starijega suseljana i pokušao ga seksualno iskoristiti, slučaj je, između ostaloga, razotkrio i različitost isprepletenih elemenata napada: seksualni nagon, agresivnost (motiviranu političkim, ekonomskim/susjedskim, osobnim i drugim momentima, kataliziranu alkoholom i/ili psihostimulantima ili ne), kao i želju za poniženjem druge osobe, dakle, najšire nietzscheansko-adlerovski uzevši, volju za moći.

* Prof. dr. sc. Amir Muzur, dr. med., pročelnik Katedre za društvene i humanističke znanosti u medicini Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci. Adresa: Braće Branchetta 20, 51 000 Rijeka, Hrvatska. E-pošta: amir.muzur@medri.uniri.hr

** Doc. dr. sc. Iva Rinčić, prof. sociologije i hrvatske kulture, Katedra za društvene i humanističke znanosti u medicini Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci. Adresa: Braće Branchetta 20, 51 000 Rijeka, Hrvatska. E-pošta: iva.rincic@medri.uniri.hr

*** Prof. dr. sc. Mirko Štifanić, prof. sociologije, Katedra za društvene i humanističke znanosti u medicini Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci. Adresa: Braće Branchetta 20, 51 000 Rijeka, Hrvatska. E-pošta: mirkostif@yahoo.com

1. *Fenomenologija*

Interferencija nasilja i spolnosti odavno je uočena, ali ne i objašnjena. Ovdje će se pokušati razložiti i razmotriti na nekoliko razina:

- a) pri agresiji koja je socijalno i individualno odnosno legislativno i etički neprihvatljiva i strože (silovanje) odnosno blaže sankcionirana (psovka seksualnoga sadržaja);
- b) pri agresiji koja nije kazneno sankcionirana (osim ako nije nametnuta ili izložena javnosti), ali je konsenzualno prihvaćena, očita, a uglavnom i objektivno dokaziva i mjerljiva (sadizam i ekshibicionizam);
- c) pri agresiji koja je imanentna, ali stupnjem i oblikom diskutabilna (dobrovoljni spolni odnos).

Silovanje, prema definiciji Kaznenoga zakona RH, podrazumijeva »prisilu na spolni odnošaj ili s njim izjednačenu spolnu radnju uporabom sile ili prijetnjom da će se izravno napasti na život ili tijelo ili na život ili tijelo bliske osobe«. ¹ Iskustva i analize nedavnoga rata u Bosni i Hercegovini, u kojemu je, prema različitim procjenama, silovano između 14 i 50 tisuća žena, ² uglavnom muslimanki, ukazuju na vjerojatnu sustavnu i premeditiranu seksualnu agresiju kao oružje koje istodobno nagrađuje ratnika zadovoljenjem požude i demoralizira, ponižava i nanosi realnu štetu genskomu i socijalnom potencijalu čitave jedne nacije. Postavka po kojoj silovanju pribjegavaju (prvenstveno?) neuspješni, seksualno i općenito frustrirani muškarci, u ratu je samo potkrijepljena nizom primjera: među fantazmagoričnijim je svakako pripovijest o kratkotrajnoj diktaturi skupine srpskih pobunjenika u Ličkome Osiku 1991., predvođene dotad lokalno ismišljanom figurom koja se preko noći pretvorila u serijskoga pljačkaša, zlostavljača i silovatelja, jednako Srba kao i Hrvata.

Ako se ostavi po strani silovanje kao ratna strategija, ostaje činjenica da je broj seksualnih prijestupa u vrijeme i neposredno nakon rata u Hrvatskoj (1991.–1996.) značajno opao, dok se broj neseksualnih delikata u istome razdoblju nije mijenjao, ³ što bi moglo ukazivati da agresivnost jednoga tipa (silovanje) biva potisnuta agresivnošću drugoga tipa (ratnom).

Prerijetko ispitivano iz perspektive seksualnosti, i nasilje u obitelji može se smatrati rezultatom trenda gubitka (muškarčeve) moći, ali i potencije (nerijetko uzrokovane alkoholizmom), na što je ukazivala još etnologinja Vera St. Erlich, zapažajući da je nasilje rjeđe u stabilnim sustavima muškarčeve dominacije, a

1 Članak 188, stavak 1 Kaznenog zakona RH (NN 110/97, 27/98, 50/00, 129/00, 51/01, 111/03, 190/03, 105/04, 84/05, 71/06, 110/07, 152/08).

2 Usp. Esad Ćimić, »Teže od smaknuća: skica sociološkog promišljanja silovanja«, *Behar* 18, br. 90–91 (2009): 7–18; Edin Tule, »Moralna katarza silovatelja i osmijeh žrtve«, *Behar* 18, br. 90–91 (2009): 81–83.

3 Ivan Landripet, »Utjecaj pornografije na seksualno nasilje u Hrvatskoj: analiza javnih kriminalnih statistika«, *Društvena istraživanja* 16, br. 1–2 (2007): 281.

češće u sredinama koje doživljavaju transformaciju uslijed ženske emancipacije.⁴ Statistika novijega doba jednako ne uspijeva asociirati puku ekonomsku (ne) razvijenost sredine (odnosno ekonomski potencijal obitelji) s učestalošću obiteljskoga nasilja. U Hrvatskoj je, tako, obiteljsko nasilje u stalnome porastu, a osobito je prisutno u kopriivničkoj, virovitičkoj i vukovarskoj regiji.⁵

Za naše je razmatranje, međutim, zanimljivija fenomenologija interakcije nasilja i spolnosti izražena u psovkama seksualnoga sadržaja (u hrvatskom je jeziku termin »psovanje« izveden od »pas«). Verbalna je agresija oblik izravne agresije i nerijetko legitimno nadomiješta fizičku agresiju u suvremenome društvu, podjednako u odgoju djeteta, političkome sukobu te uličnoj ili telefonskoj svadi.⁶ Ako se prihvati da su interferencije spolnosti i agresivnosti nužne, ne iznenaduje da se itekako manifestiraju upravo u (seksualnim) psovkama koje kondenziraju želju za uvredom/poniženjem protivnika i stjecanjem dominacije nad njime. Naravno, psovanje je duboko ukorijenjeno u kulturi i prema tome oslikava vremenski⁷ i prostorni kontekst. Dokazano je da psovanje ima blagotvoran učinak u smislu povećanja tolerancije na bol i umanjenja osjeta boli,⁸ kao i snižavanja razine stresa i frustracije (usporedivo s oglašavanjem automobilske trube).⁹ Isto tako, eksperimentalno je utvrđeno da se humor razvija iz agresivnosti kao odgovor na muške spolne hormone.¹⁰ Nedavno preminuli američki filozof Robert Solomon ide tako daleko da seks promatra kao međuljudsku komunikaciju usporedivu s jezikom, s time da je sredstvo te komunikacije tijelo.¹¹ Francuski filozof Michel Foucault pak ističe da je seks posljedica, a ne uzrok diskursa o seksu, te da je seksualnost proizveo upravo diskurs moći nametanjem potrebe za ogradom, stidom, kajanjem, kaznom itd.¹²

Sadizam (uz mazohizam definiran kao parafilija, uz još neka ponašanja podveden i pod »BDSM«), koji je detektiran kao druga razina interferencije agresivnosti i seksualnosti, karakterizira potrebu i težnju da se seksualnost prakticira

- 4 Vera St. Erlich, *Jugoslavenska porodica u transformaciji: studije u tri stotine sela* (Zagreb: Liber, 1971.).
- 5 Dubravka Rogić–Hadžalić i Jadranka Kos, *Nasilje u obitelji 2001.–2006.* (Zagreb: Državni zavod za statistiku, 2008), 54 i dr.
- 6 O podjeli agresije na fizičku, verbalnu i indirektnu vidi u: Kaj Björqvist, "Sex differences in physical, verbal, and indirect aggression: a review of recent research", *Sex Roles* 30, br. 3–4 (1994): 177–188.
- 7 Usp. razlike u srednjovjekovnim i modernim psovkama u Engleskoj: <http://historycalboys.blogspot.com/2008/09/guest-post-from-jeri-westerson-suthor.html>
- 8 Richard Stephens, John Atkins i Andrew Kingston, »Swearing as a response to pain,« *NeuroReport* 20 (2009): 1056–1060.
- 9 Timothy Jay, »The utility and ubiquity of taboo words,« *Perspectives on Psychological Science* 4, br. 2 (2009): 153–161.
- 10 Sam Shuster, »Sex, aggression, and Humour: responses to unicycling,« *British Medical Journal* 335 (2007): 1320–1325.s
- 11 Robert C. Solomon, »Seks kao jezik«, u *Suvremena filozofija seksualnosti*, uredio Igor Primorac (Zagreb: Kruzak, 2003), 129.
- 12 Michel Foucault, *Znanje i moć* (Zagreb: Globus/Filozofski fakultet Zagreb, 1994), 11 i dr. Usporedi i: Tea Škokić, »Znanstveno discipliniranje ljubavi«, *Etnološka tribina* 34–35, br. 27–28 (2004–2005): 23–37.

u kombinaciji s izazivanjem (odnosno percepcijom) boli.¹³ Ukoliko se konsenzusom prakticira među odraslim osobama i ako se ograničava na seksualno uzbudjenje, prema novijim shvaćanjima i klasifikacijama, ne smatra se psihičkim i medicinskim poremećajem.¹⁴ Ovo je ponašanje, međutim, u nekim zemljama (ovisno o slučaju i sudačkoj interpretaciji) kriminalizirano (Velikoj Britaniji, Švicarskoj, Austriji, Italiji i dr.), dok u drugima nije (Skandinaviji, Njemačkoj, Nizozemskoj, Japanu).¹⁵

U ekshibicionizmu, agresivnost se očituje u nametanju okolini uvida u vlastitu tjelesnu intimu, što je, u pravilu, zakonom zabranjeno, osobito ako uključuje djecu.¹⁶ U širem smislu, varijacijom ekshibicionizma može se smatrati i sudjelovanje u javnim povorkama radi skretanja pozornosti na različitu seksualnu orijentaciju, agresivno »ubrzanje« razvitka tolerancije u drugih, ali i samo vlastito javno i neprovocirano deklariranje pripadnosti takvoj orijentaciji (kako je rekao Klaus Wowereit, gradonačelnik Berlina, »ja sam homoseksualac i to je dobro«). Ekshibicionizmom se može okvalificirati i medijska proizvodnja (u reklamama, TV-serijama i filmovima) ideala vanjske privlačnosti, kulta tijela i seksualnosti, koji daju osjećaj moći, uspješnosti, samodostatnosti i samokontrole,¹⁷ kao i ekstremni slučaj ove medijske proizvodnje koji smatramo pornografijom. Ima mišljenja da je pornografija, kao i prostitucija, prilagodba muškarca društvenoj regulaciji seksualnosti,¹⁸ a bilo je već i slučajeva da se pornografija rabi kako bi se maskirala strahota temeljne priče (o holokaustu, na primjer).¹⁹

Kvalitativno i kvantitativno, svakako je najneodređenija uključenost agresije u sporazumnome snošaju (heteroseksualnom ili homoseksualnom). Prema novijim nalazima neurofiziologije, agresija izaziva aktivaciju klasičnih dopaminskih putova nagrade kao i seks, hrana, droge i majčinska privrženost,²⁰ a agresivnost i seksualni nagon mogu se usporediti i po posljedičnoj alteraciji stanja svijesti (uključujući umanjenu uračunljivost i druge promjene). Nije čudno, stoga, da je engleska politika u XIX. stoljeću promicala sport da bi potisnula seksualnost mladih.²¹ Neki teorijski pristupi, koji tumače (psihoseksualni) nagon za domina-

13 U obilju literature na ovu temu, usporedi, primjerice: Richard von Krafft-Ebing, *Psychopathia sexualis*, preveo Franklin S. Klaf (New York: Arcade Publishing, 1965), 53–86; Morus (Richard Lewinsohn), *Historija seksualnosti*, preveo Drago Perković (Zagreb: Zora/Naprijed, 1961), 261–266.

14 Harold I. Kaplan, Benjamin J. Sadock i Jack A. Grebb, *Kaplan and Sadock's Synopsis of Psychiatry*, 7. izdanje (Baltimore: Williams & Wilkins, 1994), 748.

15 <http://en.wikipedia.org/wiki/BDSM>

16 Usp. Kazneni zakon RH, članak 194; Vladimir Hudolin, *Socijalna psihijatrija i psihopatologija* (Zagreb: Školska knjiga, 1982), 99.

17 Silvana Kosanović, »Suvremene muško–ženske konstrukcije u američkim televizijskim serijama *Seks i grad*, *Kućanica* i *Vatreni dečki*«, *Medijska istraživanja* 14, br. 2 (2008): 87–102.

18 Landripet, »Utjecaj pornografije na seksualno nasilje«, 269–293.

19 D. Dragojević, »Bizarne pornografske priče iz konc-logora«, <http://mojzagreb.info/svijet/hrvatska/bizarne-pornografske-price-iz-konc-logora/>

20 <http://www.sciencedaily.com/releases/2008/01/080114103723.htm>

21 Srdan Vrcan, *Nogomet, politika, nasilje: ogledi iz sociologije nogometa* (Zagreb: Naklada Jesenski i Turk/Hrvatsko sociološko društvo, 2003), 10.

cijom odnosno submisijom kao krucijalan za seksualnost (koristeći ovu postavku i za objašnjenje homoseksualnosti kao »dopunske« dominacije), logično, interpretiraju seks kao sredstvo sigurnoga oslobađanja od agresivnoga nagona.²²

2. Etiologija

Ima mnogo teorija i teorijskih raščlambi nasilja. U nekim filozofijskim doktrinama Dalekog Istoka (u ekstremnome obliku, džainizam), nasilje se smatra posve neprihvatljivim, a etika se gradi na principu nenasilja (ahimsa). Na modernom Zapadu, Theodor Adorno, Max Horkheimer i Giorgio Agamben vide u nasilju proizvod prosvjetiteljstva, a Jürgen Habermas nedovršenost prosvjetiteljskoga projekta. Etienne Balibar nasilje doživljava kao srž moderniteta koji otvara prostor i slobodi i opasnosti, a Hannah Arendt, razmatrajući prvenstveno političku uporabu nasilja, uočava kritičnost odabira prema kojemu se s nasiljem odustaje od etike, a bez nasilja od političke transformacije.²³ Slavoj Žižek, primjerice, razlikuje subjektivno nasilje (koje narušava normalno stanje stvari, poput ubojstva ili rata) od objektivnoga (koje, opet, može biti na simboličkoj razini jezika ili sistemskoj razini koja podržava normalan poredak, poput liberalnog kapitalizma).²⁴

Konrad Lorenz agresiju tumači kao prirodan fenomen usmjeren isključivo prema prehrani odnosno, ako se radi o pripadnicima iste vrste, prema razrješenju konkurencije za teritorij, ženku ili drugo vlasništvo.²⁵ Ljudsku okrutnost Lorenz je, osim nagonskoj naravi, sklon pripisati činjenici da je čovjek, izumom različitih vrsta oružja, uveo mogućnost nasilja na daljinu i stoga »nadmašio« prirodno ograničenje nanošenja boli vlastitim rukama.²⁶ Međutim, Lorenzova opažanja (prema kojima bi se i sport mogao tumačiti kao katarza pogodna za kanaliziranje instinktivne agresivnosti), kako je ispravno naglasila i Hannah Arendt, kao i opažanja mnogih drugih etologa i psihologa, ne otkrivaju drugo do li staru istinu da je čovjek samo životinja s dodatnim atributom razuma.²⁷ Sigmund Freud u agresiji vidi instinkt smrti (*Thanatos*), a teoretičari iz 1960–ih, poput Leonarda Berkowitza, postuliraju nužnu kombinaciju frustracije i ljutnje kao prekursore agresije. Za razliku od teorije instinkta, teorija društvenoga učenja naglasak stav-

22 John Thomas Didymus, »Sex, violence, and aggression,« <http://ezinearticles.com/?Sex,-Violence-and-Aggression&id=5231159s>

23 Cf. Tonči Valentić, »Pogovor« u Slavoj Žižek, *O nasilju: šest pogleda sa strane*, prev. Tonči Valentić (Zagreb: Naklada Ljevak, 2008.), 205–206.

24 Ibid., 202.

25 Vidi o razlikama animalne »funkcionalne« agresije od nasilja U: Deepa Natarajan i Doretta Caramaschi, »Animal violence demystified«, *Frontiers in Behavioral Neuroscience* 4 (2010): 1–16.

26 Konrad Lorenz, *On Aggression*, prevela Marjorie Kerr Wilson (New York: Harcourt Brace Jovanovich, Inc., 1966/1980).

27 Hannah Arendt, »O nasilju«, preveo Nikica Petrak, u *Politički eseji* (Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 1996.), 193 (155–222).

lja na kombinaciju oblikovanja i učvršćivanja (*modelling and reinforcement*; Albert Bandura).²⁸ Mnogi su pisali i o vezama krivnje, depresije i agresije.²⁹

Interferenciju seksualnoga ponašanja i agresije (nagona i njegova upražnjavanja) najlakše bi i najlogičnije bilo objasniti razinom testosterona, muškoga spolnog hormona (koji se luči i u žena, ali u 20–30 puta manjoj mjeri). Da je veza neupitna potvrđuje, između ostaloga, i opservacija da se u čovjeku vrlo bliskih patuljastih čimpanza *bonobo*, baš kao i u ljudske vrste, javlja pokušaj prevladavanja anksioznosti seksualnim činom.³⁰ Pokušaji sustavnoga povezivanja razine testosterona u krvi i nasilnoga ponašanja u čovjeka su, međutim, zasad otkrili priličnu inkonzistentnost. Izgleda da je najbliže istini postavka da je testosteron moguće izravnije povezati s agresijom u nižih životinja, ali da u viših vrsta i, osobito, u čovjeka, ključnima za agresivnost postaju drugi (socijalni) čimbenici pa je uloga testosterona zasjenjena.

Od ove vjerojatne teze krenut će se i pri pokušaju da se, na spekulativnoj razini, dođe do formulacije prijedloga koji bi sugerirao eksperimentalni nacrt i objašnjenje interferencije seksualnosti i nasilja u čovjeka.

Stupanj agresije pri silovanju dovoljno je visok da žrtvi prouzroči fizičke i psihičke traume pa je stoga zakonski sankcioniran. U njegovome je temelju testosteronski moment vjerojatno iskazan kao spremnost kršenja normi i realiziranja moći nad žrtvom, a tek uzgredno kao zadovoljavanje seksualnoga nagona. Psovanje sa seksualnim sadržajem blaža je varijanta izravne agresije koju zakon prepoznaje samo kao uvredu (i tada je prepušta privatnoj tužbi): vokabular ovih psovki, međutim, eksplicitno kombinira nasilje i seksualnost pa ga ne treba zanemariti u razmatranjima u prilog testosteronske postavke.

Naizgled najočitiiji oblik spolnoga odnosa koji zadovoljenje seksualnoga nagona identificira sa zadovoljenjem volje za moći i inflikciji boli, jest sadizam: međutim, nije nemoguće da se ovdje radi najmanje o testosteronskoj osnovi koja uključuje sasvim druge neurofarmakološke i neurofiziološke putove. To, dakako, vrijedi i za ekshibicionizam čiji se odnos prema sadizmu može usporediti s odnosom silovanja i seksualne psovke.

Najintrigantnija je i najfiziološkija svakako agresija imanentna dobrovoljnomu spolnom odnosu, pri kojemu je testosteronom potaknuta atrakcija muškarca prema objektu požude usporediva s kombinacijom težnje za supremacijom, prokreacijom i penetracijom. I dok je u životinjskome svijetu nasilnost kopulacije često vrlo izražena, značajnom mjerom humane evolucije smatra se upravo razvitak nježnosti i određenog stupnja ugone pri spolnome odnosu. Biološki je, dakle, testosteron jasna osnova motiva i modaliteta snošaja, ali je ovaj čin, kao i toliki drugi elementi ljudskoga ponašanja, socijalno i racionalno transformiran u nešto drugo.

28 Usporedi, na primjer: <http://psychology.jrank.org/pages/18/Aggression.html>

29 Usp. Peter McKellar, *Abnormal Psychology: Its Experience and Behaviour* (London/New York: Routledge, 1989), 250–253.

30 U bonobo–čimpanzi, inače, zamjećuju se i druge sličnosti sa čovjekovim seksualnim ponašanjem, uključujući i misionarski položaj pri snošaju i dr.

Zaključak

Nanizana zapažanja i pretpostavke treba istražiti i verificirati ponajprije na kvalitativnoj razini, anketama koje će uzeti u obzir mnoge zakonitosti, a osobito snažnije percipiranje agresivnosti povezane sa seksualnošću, karakteristično za žene.³¹ Ankete bi trebale posljediti fokusiranijim hipotezama i eksperimentima, prije svega neurofiziološkim, koji bi ih potvrdili odnosno odbacili.

Ulogu testosterona u interferencijama spolnosti i nasilja, međutim, nesumnjivo vrijedi proučavati, i to iz više razloga. Riječ je o biološki, evolucijski i fiziološki intrigantnom fenomenu pod snažnim utjecajem kulturnih, socijalnih i pravnih elemenata. Bolje razumijevanje ovoga fenomena moglo bi značiti korak naprijed u razumijevanju ljudske psihe i zakonitosti zločina, a onda i njihove uspješnije sanacije odnosno prevencije.

Violence and Sexuality: A Contribution to the Discussion on the Phenomenology and Origin of Elements of Sexuality in Aggressive Behaviour

Amir Muzur*, Iva Rinčić**, Mirko Štifanić***

Summary

This paper renews discussion on the roots of aggressivity and violence with special attention to elements of sexuality as revealed in such phenomena. The relationship between aggressive and sexual behaviours is well-known, its occurrence widespread, and it is manifested at various levels: rape, sadism, exhibitionism, use of sexually explicit profanities, to name a few. The authors' reflections are focused upon the phenomenon of verbal violence in its linguistic and socio-cultural aspects, as well as the broader dilemmas of the testosterone underpinnings of aggressivity, the interrelation between violence and natural intersexual relations, et cetera.

Key words: aggressivity, violence, profanity, sexuality, rape

31 Thomas Mussweiler i Jens Förster, »The sex-aggression link: a perception-behavior dissociation,« *Journal of Personality and Social Psychology* 79, br. 4 (2000): 507–520.

* Amir Muzur, PhD, Associate Professor and Head of Department of Social Sciences and Medical Humanities, Faculty of Medicine — University of Rijeka. Address: Braće Branchetta 20, 51 000 Rijeka, Croatia. E-mail: amir.muzur@medri.uniri.hr

** Iva Rinčić, PhD, Assistant Professor, Department of Social Sciences and Medical Humanities, Faculty of Medicine — University of Rijeka. Address: Braće Branchetta 20, 51 000 Rijeka, Croatia. E-mail: iva.rincic@medri.uniri.hr

*** Mirko Štifanić, PhD, Associate Professor, Department of Social Sciences and Medical Humanities, Faculty of Medicine — University of Rijeka. Address: Braće Branchetta 20, 51 000 Rijeka, Croatia. E-mail: mirkostif@yahoo.com